

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2025.2\(44\).354289](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2025.2(44).354289)

УДК 330.101:130.2

Сергій Карастан

ORCID: 0009-0009-2040-3855

Оксана Петінова

ORCID: 0000-0002-1871-1201

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПЦІЇ ЕРНАНДО ДЕ СОТО

У статті здійснено соціально-філософський аналіз тіньової економіки як соціального інституту на основі концепції Ерна́ндо де Сото. Обґрунтовано тезу, що тіньова економіка не зводиться до суто кримінального чи девіантного явища, а постає формою масової соціальної самоорганізації та раціональною відповіддю суспільства на інституційну неефективність держави, надмірне регулювання й обмежений доступ до легальних економічних механізмів. Показано, що тіньовий сектор виконує компенсаторні, адаптивні та інтегративні функції, забезпечуючи базові потреби домогосподарств, підтримуючи економічну ліквідність і знижуючи соціальну напругу в умовах інституційної кризи. Особливу увагу приділено онтологічному та нормативному статусу тіньової економіки як простору формування неформальних норм, звичаєвого права та альтернативних моделей легітимації власності й праці. На основі історико-порівняльного аналізу досвіду Англії, США та країн Латинської Америки доведено, що легалізація тіньових практик за певних умов може виступати ресурсом інституційної еволюції та сталого економічного розвитку. У контексті України тіньова економіка розглядається як амбівалентне явище, що поєднує ризики й потенціал соціально-економічної стабілізації. Зроблено висновок про необхідність переосмислення ролі держави та меж правового регулювання з урахуванням можливостей суспільної самоорганізації.

Ключові слова: тіньова економіка; соціальний інститут; неформальна економіка; економічний розвиток; інституційна неефективність; державне регулювання; соціальна самоорганізація; економічна інклюзія; соціальна справедливість; легітимність влади; інституційна еволюція; звичаєве право; право власності; капітал; суспільство, держава, економічна свобода, економічна адаптація.

Актуальність дослідження тіньової економіки як соціального інституту зумовлена системними трансформаціями сучасних суспільств, у межах яких класичні механізми державного регулювання дедалі частіше виявляються недостатніми для забезпечення економічної інклюзії, соціальної справедливості та легітимності владних рішень. У цьому контексті тіньова економіка постає не лише як сфера порушення формального права, а як усталений спосіб соціальної взаємодії, що виконує компенсаторні, адаптивні та інтегративні функції в умовах інституційної кризи. Особливої значущості проблема набуває для суспільств перехідного

типу, зокрема України, де поєднання надмірного регулювання, низького рівня довіри до державних інститутів і обмеженого доступу громадян до легальних економічних механізмів сприяє відтворенню масштабних неформальних практик. У таких умовах редукція тіньової економіки до суто кримінального явища виявляється теоретично та практично непродуктивною, оскільки не дозволяє адекватно осмислити її соціальну природу й реальні причини стійкості.

Концепція Е. де Сото, перуанського економіста і соціального теоретика, одного із найвідоміших сучасних дослідників тіньової (позалегальної) економіки, проблем прав власності та інституційних передумов економічного розвитку, пропонує альтернативу, у межах якої тіньова економіка розглядається як форма масової самоорганізації та раціональної відповіді суспільства на інституційну неефективність держави. Філософське осмислення цієї концепції дозволяє вийти за межі економічного детермінізму та розкрити онтологічний і нормативний статус «тіні» як особливого простору соціальної дії, де формуються неформальні норми, звичаєве право та альтернативні моделі легітимації власності й праці. Додаткової актуальності дослідженню надає історико-порівняльний вимір, який засвідчує, що сучасні розвинені країни у власному становленні також проходили етапи масового поширення позалегальних практик. Це дозволяє розглядати тіньову економіку не лише як симптом відсталості, а як потенційний ресурс інституційної еволюції, здатний за певних умов трансформуватися в основу сталого економічного зростання. Таким чином, соціально-філософський аналіз тіньової економіки на прикладі концепції Е. де Сото є актуальним як у теоретичному, так і в прикладному вимірах, оскільки сприяє переосмисленню ролі держави, меж правового регулювання та можливостей суспільної самоорганізації в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Метою статті є соціально-філософське осмислення тіньової економіки як соціального інституту на прикладі концепції Е. де Сото, з'ясування її онтологічного статусу, соціальних функцій та ролі у процесах інституційної еволюції суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних дослідженнях тіньової економіки дедалі виразніше простежується відхід від її редукції до суто девіантного або кримінального явища на користь комплексного аналізу як багатовимірною соціально-економічного процесу, зумовленого поєднанням макроекономічних, інституційних, соціальних і технологічних чинників. Показовим у цьому контексті є дослідження Г. Пжекоти, А. Коваль-Павул та А. Щепанської-Пжекоти (2025), у якому тіньова економіка розглядається як структурно вбудований елемент економічних систем країн Європейського Союзу, що реагує на рівень економічного розвитку, ефективність державних інститутів і якість фіскальної політики. Хоча дослідження має виразно емпіричний і прикладний характер, на нашу думку, його висновки мають важливе теоретичне значення для соціально-

філософського осмислення тіньової економіки. Автори показують, що тіньовий сектор виконує амбівалентну соціальну функцію: з одного боку, він підриває фіскальну стабільність, поглиблює нерівність і сприяє відтворенню інституційних деформацій, а з іншого – виступає своєрідним «запобіжним клапаном» економіки, забезпечуючи виживання домогосподарств і збереження ліквідності в умовах надмірного податкового тиску, криз та соціальної нестабільності. Така інтерпретація фактично наближає аналіз тіньової економіки до розуміння її як соціального інституту з власною логікою функціонування, нормами та практиками. Особливо важливим для філософського виміру дослідження є висновок про вирішальну роль інституційної якості та довіри до держави у формуванні масштабів тіньової економіки. Порівняльний аналіз засвідчує, що навіть у межах Європейського Союзу, де правові стандарти формально уніфіковані, частка тіньового сектору суттєво різниться залежно від ефективності публічного управління, прозорості фіскальної системи та рівня соціальної довіри. Це підтверджує тезу про те, що тіньова економіка не є аномалією або пережитком «відсталості», а радше раціональною відповіддю суспільства на інституційну неузгодженість між формальними нормами та реальними можливостями економічних агентів [Przekota et al 2025].

Колективна стаття сучасних науковців (М. Шабір, А. Джавед, М. А. Хуршед та інші) інтерпретує тіньову економіку як системний фактор, тісно пов'язаний із якістю інституцій, моделями державного регулювання та довгостроковою стійкістю соціально-економічного розвитку. Автори емпірично доводять, що зростання тіньової економіки виступає чинником посилення соціальних і екологічних ризиків, зумовлених нерегульованістю та ухиленням від формальних норм. Водночас висока якість інституцій демонструє зворотний ефект, знижуючи негативні наслідки неформальної економічної діяльності через ефективне правозастосування, прозорість та антикорупційні механізми [Shabir et al 2026]. У контексті філософського осмислення тіньової економіки як соціального інституту вагомим є дослідження А. Асслані, Н. Ціванакіса та Ф. Шнайдера, зокрема, в науковій розвідці «Розкриваючи тіні: відстеження неформальної економіки на Балканах у 1996–2021 роках» застосовано метод МІМІС для довготривалого вимірювання масштабів неформального сектору в країнах Балканського регіону, що дозволило виявити не лише кількісну динаміку, а й інституційні чинники його функціонування [Asllani et al 2025]. У площині соціально-філософського аналізу концепції Е. де Сото ці висновки мають принципове значення, адже емпірично підтверджують його тезу про те, що неформальна економіка є не просто сферою ухилення від регуляцій, а реакцією суспільства на інституційну неефективність, надмірний регуляторний тиск та обмежений доступ до формальних механізмів економічної інтеграції. Дослідження демонструє, що якість управління, рівень економічної свободи та адміністративна прозорість прямо впливають на масштаби неформальності. Таким чином, тіньова економіка постає не маргінальним явищем, а

структурованим соціальним інститутом, який адаптивно реагує на трансформації державної політики та макроекономічні шоки, що цілком узгоджується з філософським баченням її як паралельної, інституційно зумовленої форми соціальної організації економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Дослідження Е. де Сото відкривають новий вимір у соціально-філософському аналізі тіньової економіки, пов'язаний із тією хвилею уваги, яку феномен «тіні» викликав як у країнах «третього світу», так і в розвинених суспільствах Заходу. Тут уже йдеться не просто про констатацію наявності неформального сектору, а про його суспільну функцію та онтологічний статус у структурі соціально-економічних відносин. Е. де Сото у праці «Інший шлях» (1989) запропонував парадоксальну, але надзвичайно впливову тезу: тіньова економіка – це не лише зона маргінальності чи криміналізації, а своєрідна творча реакція суспільства на безсилля держави. У країнах із корумпованими бюрократичними системами та крихкими інститутами ринок «у тіні» стає простором самоорганізації мас, які через неформальні канали задовольняють свої життєві потреби. З філософської точки зору це означає, що тіньова економіка набуває статусу «економіки виживання», де креативність і прагматизм людей компенсують руйнацію формальних механізмів регуляції. Таким чином, «тінь» постає як амортизатор соціальних криз, як спосіб збереження мінімальної життєздатності спільноти в умовах інституційного вакууму. Перша книга Е. де Сото «Інший шлях» дає картину перуанської «позалегальної» економіки та приклади західних меркантилістських економік, з якими мислитель порівнює економіку третього світу. Друга книга «Загадка капіталу» присвячена більшою мірою проблемам прав власності, але також містить у собі історичний матеріал, присвячений самоорганізації під час золотой лихоманки в Каліфорнії [Soto 1989; Soto, 2023].

У межах своєї лібертаріансько-орієнтованої програми Е. де Сото трактує «тіньову» або позалегальну економіку не як кримінальну сферу, а як «звичайну економічну діяльність», що перебуває поза межами державного регулювання. Йдеться про людей, які будують житло, надають послуги, виробляють товари, тобто здійснюють соціально корисну діяльність, яка стає «нелегальною» винятково з точки зору надмірно ускладнених правових норм. Дослідження, проведені Інститутом де Сото в країнах третього світу, демонструють колосальні масштаби позалегальної економіки. Зокрема, в Лімі саме тіньовий сектор забезпечує значну частину зайнятості, житлового будівництва та громадського транспорту, інвестуючи в інфраструктуру в рази більше, ніж держава. Таким чином, базові умови міського життя значною мірою підтримуються саме «тіньовиками». Ключову причину цього явища Е. де Сото вбачає в тому, що легальна економічна діяльність є фактично недоступною для пересічних громадян через надмірні часові, фінансові та бюрократичні бар'єри. Емпіричні експерименти показали, що реєстрація малого бізнесу, отримання дозволів на будівництво чи легалізація транспортної діяльності потребують років очікування, сотень

адміністративних процедур і витрат, які в десятки разів перевищують мінімальні доходи населення. За таких умов вибір позалегальної діяльності постає не як девіація, а як раціональна стратегія виживання та економічної самореалізації. Опинившись поза державним законом, тіньовики фактично створюють своє звичаєве право, яким керуються в реальному житті. У книгах Е. де Сото знаходимо досить докладний опис звичаєвого права нелегальних поселень, вуличних торговців і «маршрутників» Ліми. Точно так само звичаєве право створювали свого часу жителі передмість і нелегальних майстерень Англії, Франції та Іспанії, а також американські колоністи.

Так, у 1785–1890 рр. Конгрес Сполучених Штатів, постійно посилаючись на ідеали Джефферсона – вся земля повинна належати громадянам, – прийняв понад 500 різних законів, спрямованих на реформування системи земельної власності. У підсумку виникли надзвичайно ускладнені процедури, які часто перешкождали реалізації цього ідеалу. Ситуація ускладнювалася тим, що окремі штати створювали ще й свої закони, дбаючи в першу чергу про інтереси багатих землевласників. В результаті у поселенців, які бажали узаконити свої права на землю, залишився єдиний вихід: створювати власні «закони», використовуючи англійську правову традицію, ті правові норми, що виникли в Америці, та власний здоровий глузд. У хаосі невизначеності щодо законів, землі та прав власності поселенці зрозуміли, що головне – жити в мирі між собою, а для цього потрібен хоч якийсь порядок, нехай навіть він буде поза рамками «легального закону». Результатом стали дві різні правові та економічні системи: одна – кодифікована, інша – застосовувана в життєвій практиці колоністів. Сквоттери почали винаходити власні різновиди прав власності, відомі як «права томагавка», «права хатини» і «права посівів». Для закріплення так званого «права томагавка» було достатньо окільцювати декілька дерев біля джерела і позначити хоча б один стовбур ініціалами того, хто провів таке облаштування. До кінця американської революції ця практика поширилася настільки, що один армійський чиновник писав міністру оборони, що люди на прикордонних територіях звикли займати кращі землі, для чого використовують «права томагавка», або облаштування, як вони це називають, і передбачається, що це в достатній мірі закріплює їхнє право власності.

Е. де Сото доводить, що тіньова економіка є не наслідком бідності, а результатом нездатності держави інтегрувати реальні економічні практики у правове поле. Навіть у найбідніших країнах населення володіє значними заощадженнями, які багаторазово перевищують обсяги іноземної допомоги та інвестицій, однак ці ресурси залишаються «мертвим капіталом» через правові та бюрократичні бар'єри. За таких умов держави фактично «сидять на мішках з грошима», не маючи механізмів їх легалізації та продуктивного використання.

Парадоксально, але надмірне регулювання охоплює не лише маргіналізовані групи: самі державні інституції й чиновники часто діють

позалегално, що свідчить про системну нефункціональність правового порядку. Історичний аналіз показує, що аналогічні процеси відбувалися і в нині розвинених країнах – у меркантилістській Англії, Франції, США, де жорстке регулювання, гільдійні привілеї та феодалні норми витіснили значну частину економічної діяльності за межі закону. У всіх цих випадках реакція держави була типовою: не спрощення правил, а їх подальше ускладнення, що лише збільшувало транзакційні витрати та розширювало тіньовий сектор. Таким чином, тіньова економіка постає не як відхилення, а як адаптивна відповідь суспільства на надмірне та неадекватне регулювання, а ключовою проблемою є не нестача ресурсів, а неспроможність держави перетворити їх на легальний і дієвий капітал. Найцікавіше питання полягає в тому, чому ж одні країни вирвалися вперед, в той час як інші надовго і, здається, безнадійно відстали? Держава сама по собі, у більшості випадків, не здатна на якісь результативні та глибоко продумані дії. В силу своєї природи вона здатна тільки реагувати на виклики, і така реакція майже завжди має вигляд нових заборон і нового регулювання, котре зовсім не спрощує життя населенню – при цьому попередні фіаско зовсім не зупиняють урядовців. Влада «країн, що розвиваються» здогадується про значні заощадження своїх громадян, навіть найбільш бідних, але нічого не робить для легалізації цієї власності, яка дала б державним бюджетам істотне зростання доходів від того ж оподаткування, та в цілому поживила б соціально-економічне середовище.

Здебільшого, сьогоденні тактичні інтереси в державах перемагають стратегічні задуми, якими б привабливими вони не здавалися: логіка правлячих еліт змушує завжди робити ставку на поточні, популістські практики, які вирішують якісь нагальні проблеми сьогодення, щоб не давати політичним опонентам зайвих підстав для критики і звинувачень щодо байдужості держави до потреб населення. В ряді країн, натомість, існує навіть щось на кшталт соціального контракту такого роду: громадяни демонструють політичній верхівці свою лояльність та фактично відмовляються від активної боротьби за політичну владу, і в обмін за таку політичну лояльність держава заплющує очі на масові тіньові практики у сфері господарювання, ведення малого та середнього бізнесу. Іншими словами, за такою схемою, народ не заважає політичним елітам управляти, а держава (як інструмент правлячих еліт) не заважає людям заробляти на життя, навіть якщо частина економічної діяльності відбувається поза офіційною статистикою. Ми навіть не виключаємо, що деякі сьогоденні успішні та розвинені країни – це ті країни, де тіньовий сектор свого часу переміг державну ініціативність, інертність, або просто надмірний консерватизм, і примусив державу до того, аби поступово легалізувати ті тіньові практики, котрі довели свою соціальну корисність та економічну ефективність. Це ті країни, де організований, а частіше стихійний тиск нелегального сектору – і створюваного ним звичаєвого права – змусив

державу відступити. Там, де це вдалося, наприклад, в Англії та США, люди отримали небачений приріст добробуту.

Ілюстративним прикладом з історії британської економіки XIX ст. є кейс «Anti-Corn Law League», пов'язаний з діяльністю Р. Кобдена. Протекціоністська політика Великої Британії, зокрема хлібні мита, що обмежували імпорт зерна за низьких цін, мала на меті захист інтересів земельної аристократії та вітчизняних виробників, однак фактично призводила до зростання цін на хліб і погіршення умов життя більшості населення. Це стало підґрунтям для створення в 1838 році Ліги проти хлібних законів, яка виступала за скасування мит і утвердження принципів вільної торгівлі та конкуренції. Поряд із організованими формами спротиву існували й стихійні процеси. Надмірне регулювання ремісничої та трудової діяльності, зокрема встановлення фіксованих рівнів оплати праці, спричиняло відтік виробників за межі міст – у передмістя та провінцію, де контроль був слабшим. Унаслідок цього поширювалася позалегальна економічна діяльність і практика субконтрактів, що поступово підірвало гільдійну систему, звужувало податкову базу та посилювало соціальну напругу. Так розпочався процес ослаблення традиційних економічних інститутів під тиском надмірного державного регулювання [McCord 1958; Soto, 2000].

На думку Е. де Сото, ця еволюція була результатом низки випадкових подій і умов, специфічних саме для Англії. Одним з факторів стало запекле суперництво між короною і парламентом, який починаючи з XVII ст. боровся за контроль над економікою. Те, що одна сторона забороняла, інша дозволяла. Існувала навіть конкуренція між різними типами судів, і можна було потім виграти в одному суді процес, програний в іншому суді. Постійні нападки парламенту на привілеї, надані виконавчими органами влади, конкуренція між судами та розширення тіньового сектору ставали причиною того, що англійські монополії поступово втрачали правовий захист. Звідси випливає, що чим вища конкуренція серед агентів держави, тим краще. Цей англо-американський історичний досвід ніби натякає, що якщо ми хочемо «сильної і заможної країни», то не можна допускати постійного посилення контролю держави над життям людей і концентрації політичної влади. Англійська та американська держави XVIII–XIX ст. були «слабкими» державами в етатичному сенсі. Саме тому обидві ці країни першими стали більш сильними і багатими.

Де Сото наголошує, що жорсткий опір держави тіньовому сектору призводив до потрясінь, революцій або стагнації, як у Франції, Іспанії, а фіскальна жорсткість меркантилізму служила не лише захистом виробництва, а й збором податків. Натомість «розвинені» держави визнавали звичаєве право тіньюків: у США кодифікація прав власності та «Гомстед-акт» 1862 р. лише узаконили практику поселенців, які самі освоювали землю. Цей федеральний закон, прийнятий 20 травня 1862 р. в США, дозволив передачу у власність громадянам США незайнятих земель на заході країни за невелику плату або взагалі безкоштовно. Назва закону походить від поняття «гомстед»

(англ. homestead) – фермерська ділянка-садиба, земельний наділ з фонду вільних земель на заході США. Незважаючи на всі легенди, пов'язані з «Законом про гомстеди», як зазначає де Сото, більшість поселенців влаштувалася на землі ще до його прийняття Конгресом. Тож в історичному плані Закон про гомстеди знаменує собою закінчення довгої, виснажливої й непримиренної ворожнечі між елітарним законодавством і новим порядком речей, створеним напором масової імміграції і грандіозного поселенського руху, які поставили питання про створення відкритої та стійкої соціально-політичної системи [Soto 2000].

Висновок. Отже, соціально-філософський аналіз тіньової економіки в межах концепції Ернандо де Сото засвідчує, що позалегална економічна діяльність не завжди зводиться до маргінальної чи криміналізованої сфери, а постає структурованим соціальним інститутом із власною логікою, нормами та практиками. Вона відображає здатність суспільства до самоорганізації у відповідь на інституційну недостатність держави, формуючи простір практичної свободи, де креативність і прагматизм економічних агентів врівноважують недовіру формальних механізмів. Тіньовий сектор виконує компенсаторні, адаптивні та інтегративні функції: забезпечує базові потреби домогосподарств, підтримує економічну ліквідність, знижує соціальну напругу та створює альтернативні режими легітимації власності й праці через елементи звичаєвого права. Нормативний вимір цих практик демонструє, що перебування «поза законом» не обов'язково означає аморальність, а часто є раціональною відповіддю на регуляторну неугодженість.

Історичний досвід Англії, США та країн Латинської Америки показує: надмірний державний контроль провокував соціальні потрясіння, тоді як визнання та легалізація тіньових практик сприяли економічному зростанню, розвитку правових норм і відкритості соціально-політичних систем. Історичний контекст підтверджує амбівалентність тіньової економіки: поряд із ризиками (ухилення від оподаткування, нерегульованість, відтворення нерівності) вона містить значний потенціал інституційної еволюції, соціальної стабілізації та економічної адаптації. У філософській перспективі «тінь» постає не симптомом відсталості, а індикатором і каталізатором змін, що дозволяє активувати ресурси «мертвого капіталу» та відновлювати баланс між індивідуальною ініціативою і регуляторними обмеженнями. Отже, розуміння тіньової економіки як соціального інституту є критично важливим для формування політик економічної інклюзії, підвищення правової ефективності та забезпечення соціальної стійкості.

Список використаної літератури

- Де Сото, Е. (2023) *Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше*, пер. з англ. Микола Климчук, Київ, Наш Формат, 332 с.
- Asllani, A., Tzivanakis, N., & Schneider, F. (2025) *Unveiling the shadows: tracing the informal economy in the Balkans from 1996 to 2021*, in: *Post-Communist*

- Economies*, 37(8), pp. 1093–1124. DOI: <https://doi.org/10.1080/14631377.2025.2566418>.
- McCord, N. (1958) *The Anti-Corn Law League, 1838–1846*, London, Allen & Unwin, 226 p.
- Przekota, G., Kowal-Pawul, A., & Szczepańska-Przekota, A. (2025) *Determinants of the Shadow Economy—Implications for Fiscal Sustainability and Sustainable Development in the EU*, in: *Sustainability*, 17 (20), 9033. DOI: <https://doi.org/10.3390/su17209033>.
- Shabir, M., Javed, A., Khursheed, M. A. *et al.* (2026) *Exploring the nexus between shadow economy, institutional quality, green energy transition, and ecological footprint in G-7 economies: implications for sustainable development*, *Qual Quant*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11135-026-02574-8>.
- Soto, H. de (1989) *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism*, New York, Basic Books, 273 p.
- Soto, H. de (2000) *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, New York, Basic Books, 276 p.

Serhii Karastan, Oksana Petinova

**THE SHADOW ECONOMY AS A SOCIAL INSTITUTION:
A PHILOSOPHICAL ANALYSIS
BASED ON THE CONCEPT OF HERNANDO DE SOTO**

The article provides a socio-philosophical analysis of the shadow economy as a social institution based on the concept developed by Hernando de Soto. It substantiates the thesis that the shadow economy cannot be reduced to a purely criminal or deviant phenomenon; rather, it represents a form of mass social self-organization and a rational societal response to state institutional inefficiency, excessive regulation, and limited access to legal economic mechanisms. The study demonstrates that the shadow sector performs compensatory, adaptive, and integrative functions by meeting the basic needs of households, sustaining economic liquidity, and reducing social tensions under conditions of institutional crisis. Particular attention is paid to the ontological and normative status of the shadow economy as a space for the formation of informal norms, customary law, and alternative models for legitimizing property and labor. Based on a historical-comparative analysis of the experiences of England, the United States, and Latin American countries, the article shows that, under certain conditions, the legalization of shadow practices can serve as a resource for institutional evolution and sustainable economic development. In the Ukrainian context, the shadow economy is interpreted as an ambivalent phenomenon that combines both risks and the potential for socio-economic stabilization. The article concludes by emphasizing the need to rethink the role of the state and the limits of legal regulation in light of the capacities of social self-organization.

Keywords: shadow economy; social institution; informal economy; economic development; institutional inefficiency; state regulation; social self-organization;

economic inclusion; social justice; legitimacy of power; institutional evolution; customary law; property rights; capital; society, state, economic freedom, economic adaptation.

References

- De Soto, E. (2023) *Zahadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremahaie na Zakhodi i nide bilshe* [The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else], per. z anhl. Mykola Klymchuk, Kyiv, Nash Format, 332 p.
- Asllani, A., Tzivanakis, N., & Schneider, F. (2025) *Unveiling the shadows: tracing the informal economy in the Balkans from 1996 to 2021*, in: *Post-Communist Economies*, 37(8), pp. 1093–1124. DOI: <https://doi.org/10.1080/14631377.2025.2566418>.
- McCord, N. (1958) *The Anti-Corn Law League, 1838–1846*, London, Allen & Unwin, 226 p.
- Przekota, G., Kowal-Pawul, A., & Szczepańska-Przekota, A. (2025) *Determinants of the Shadow Economy—Implications for Fiscal Sustainability and Sustainable Development in the EU*, in: *Sustainability*, 17 (20), 9033. DOI: <https://doi.org/10.3390/su17209033>.
- Shabir, M., Javed, A., Khursheed, M. A. et al. (2026) *Exploring the nexus between shadow economy, institutional quality, green energy transition, and ecological footprint in G-7 economies: implications for sustainable development*, Qual Quant. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11135-026-02574-8>.
- Soto, H. de (1989) *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism*, New York, Basic Books, 273 p.
- Soto, H. de (2000) *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, New York, Basic Books, 276 p.

Стаття надійшла до редакції 17.06.2025

Стаття прийнята 1.08.2025